

mogelijk werd gemaakt. Het is nog onduidelijk in hoeverre de oorlog invloed heeft uitgeoefend op deze breuk en haar omvang.

Maar er zijn in de twintigste eeuw ook andere scheidingen aan te wijzen, die mogelijk in historisch perspectief van betekenis zijn. Het verval van het socialisme in Oost-Europa heeft, zo kan men beweren, gevolgen, die ook in de West-europese landen doorwerken. Begint er na de val van deze ideologie een nieuw tijdperk? We leven nog te kort na deze enerverende gebeurtenissen om er een historisch oordeel over te kunnen vellen.

Wellicht ligt zo'n oordeel wel binnen ons bereik ten aanzien van de Eerste Wereldoorlog, die reeds driekwart eeuw achter ons ligt. In andere Europese landen is het onbetwist dat 'la grande guerre' of 'the great war' een scheiding vormt tussen twee werelden. Maar geldt dit ook voor Nederland? Nederland is er in de jaren 1914-1918, mede dankzij haar neutraliteitspolitiek, in geslaagd buiten het militaire conflict te blijven. Maar het conflict van de Eerste Wereldoorlog was niet alleen een militaire strijd, doch, zoals Michael Howard het stelde, tevens een 'soort godsdienstoorlog, een conflict van strijdige levenswijzen'.² Aan het front in deze 'geestelijke oorlog' is ook binnen Nederlands grenzen gestreden, en niet het minst door theologen. Wat ik in dit artikel ter overweging wil geven, is, dat er redenen zijn om voor wat betreft de Nederlandse kerk- en theologiegeschiedenis te spreken van een breuklijn omstreeks de Eerste Wereldoorlog. Mogelijke aanwijzingen voor deze breuk troffen we aan in het leven en werk van de rooms-katholieke literator Anton van Duinkerken (pseudoniem van W.J.M.A. Asselbergs, 1903-1968), de hervormde theoloog prof.dr. K.H. Miskotte (1894-1976), wiens honderdste geboortedag dit jaar wordt herdacht, en de gereformeerde theoloog prof.dr. K. Schilder (1890-1952).

Voor we een schets geven van de verwantschap tussen deze drie generatiegenoten en wijzen op de sporen van vernieuwing in hun werk, willen we eerst stilstaan bij de vraag, wat Howard bedoelt, wanneer hij over de Eerste Wereldoorlog spreekt als over een conflict van strijdige levenswijzen. De Eerste Wereldoorlog was een Europees machtsconflict. Zoals in veel oorlogen het geval is speelde daarbij een rol, dat het bezit van bepaald grondgebied betwist werd tussen de strijdende naties. In het geval van de tegenstanders Duitsland en Frankrijk ging dat om Elzas/Lotharingen en in het geval van de tegenstan-

2. Michael Howard, 1945: *cinde van een tijdperk? Huizinga-lezing 1985*, Amsterdam, 1986, pag. 15.